

DOBÓNÉ DR. BERENCSI MARGIT

Eger

A kifejezőképesség fejlesztésének egyik lehetséges módja

Az utóbbi évtizedben egyre többen s egyre gyakrabban hangoztatták az anyanyelv-tanítás megújításának szükségszerűségét. Társadalmi igénnyé vált, hogy a tanulóifjúságot olyan magas fokú anyanyelvi műveltséggel vétezzük fel, amellyel képessé válik a hallatlanul növekvő információtömeg befogadására, ennek révén elsajátíthatja a hivatásához szükséges ismereteket, s magáévá teszi a szocialista társadalom eszméit, együttélési szabályait.

Ezt a feladatot a hagyományos nyelvtanoktatás nem tudja ellátni, hiszen az *leginkább a nyelvtani fogalmak megtanítására* összpontosít. Új típusú anyanyelvi nevelésre van szükség, amely a tanulóknál olyan anyanyelvi műveltséget alapoz meg, mely nemcsak a nyelvre vonatkozó ismeretanyag birtoklását jelenti, hanem elsősorban a nyelv tudatos és helyes használatát, valamint a korszerű kommunikációs rendszerek formanyelvének megértését is. *Az általános iskolában ma már nem csupán és nem elsősorban nyelvtant, helyesírást és némi nyelvhelyességi ismeretet kell tanítani, hanem a helyes és igényes nyelvhasználat kialakítását kell biztosítani.*

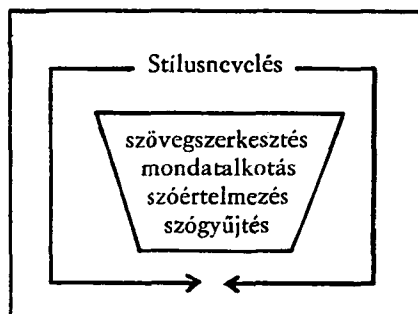
Az általános műveltség alapja és feltétele az anyanyelvi műveltség. Fő feladat tehát, hogy minden tanulóban olyan kommunikációs potenciát fejlesszünk ki, amely lehetővé teszi, hogy köznyelvi közlésmódja megfelelő színvonalú legyen, mert így könnyebben sajátítja el a szaktárgyi kódrendszereket is, s ezáltal a köznyelvi közlésmód és a tantárgyak szaknyelvi anyaga egységes egésszé ötvöződik.

Az anyanyelvi képzés tartalmának és eljárásainak korszerűsítésére a szakirodalom és a tanári gyakorlat tömegével tárt fel új elképzeléseket. Ezek az eredmények egyre több magyartanár órafelépítésében, nevelőmunkájában nyomon követhetők. Mégis azt kell látnunk, hogy a magyar nyelvtan oktatása az anyanyelvi készségek fejlesztése területén még mindig nem tudja teljesíteni mindazt, amit a társadalom elvár tőle. Sokszor megfogalmaztuk már a kérdést: mi lehet ennek az oka. A számos, lehetséges válasz közül én itt most csupán egyre hívom fel a figyelmet.

Több száz nyelvtanórát látogattam a különböző általános iskolák felső tagozataiban az utóbbi tíz évben. Valamennyi órán különös figyelmet szenteltem a kifejezőképesség fejlesztésére szánt gyakorlatoknak. S azt tapasztaltam, hogy tanulóink eljutnak ugyan egy bizonyos fokra ezen a területen, de nem járják végig a megkezdett utat. A nyelvtanóra sokszor darabokra törik. Mozaikjaiban jelen vannak ugyan a képességfejlesztési eljárások: a *szógyűjtés, szóértelmezés, mondatalkotás és szövegszerkesztés*, de ezek egymástól elszigetelten valósulnak meg. Nem tudatosul a tanulóknál, hogy miért gyűjtötték a szinonimákat, és hogyan hasznosíthatják azokat a spontán szituációkban. Sokszor nem kíséri a szinonimagyűjtést a szavak értelmezése, stílusminősítése, s elmarad a mondatalkotási, illetve a szövegszerkesztési feladat és a stílusne-

velés. Ebből az következik, hogy a tanulóknak csupán a passzív szókincse gyarapodik, hiszen az összegyűjtött szavak többségét nem érzik sajátjuknak, s ezért nem építik bele kódrendszerükbe.

E felismerés után arra a következtetésre jutottam, hogy fel kellene használni, és tovább kellene fejleszteni az alsó tagozatos fogalmazástanításban már jól bevált módszert, s a fent említett eljárások logikai összekapcsolásával bizonyára eredményesebb lehetne a magyartanár munkája. Konceptiómat a következő séma mutatja.

Természetesen nincs minden esetben feltétlenül szükség valamennyi fokozat felhasználására. Előfordulhat, hogy a feladat természete a tanulók felkészültsége alapján úgy döntünk, hogy az egyik vagy a másik mozzanatot elhagyjuk, ám ez a változtatás lényegében nem bontja meg az elképzelés logikai rendjét, a különböző készség- és képességfejlesztési eljárások egymásra épülését.

A továbbiakban a fentebb leírt koncepciót néhány kommunikációs szituációhoz kötött feladatsorral szeretném illusztrálni.

FELADATOK

1. Az igék c. témakörhöz (6. osztály)

A feladatot társalgással indítjuk. Megbeszéljük, ki hogyan jutott el ma reggel az iskolába.

Mondják el, mi történt velük, míg az iskoláig értek!

Milyennek látták a közlekedő embereket, járműveket?

Elindulásuk előtt milyen *útravalót* (közlekedési tanácsot) kaptak szüleiktől?

Feladat: Gyűjtsétek össze azokat az igéket, igés kifejezéseket, amelyek érzékel-
tetik a közlekedő emberek igyekezetét, rohanását, a reggeli forgalmat!

Az összegyűjtött szavak ismertetése közben a tanulók kiegészítik gyűjteményüket a társaik által említett, de a saját munkájukban nem szereplő szavakkal.

Ezután néhány ige, illetve kifejezés kiemelése, pontos értelmezése, jelentésárnyalatainak és stílusminősítésének megbeszélése következik a Magyar értelmező kéziszótár segítségével. Ilyenkor derül ki pl., hogy a *kilép* igekötős igének nem minden gyermek ismeri a 'siet' jelentését, s hogy a *csipkedd magad* kifejezést sem mondhatjuk mindenkinek, illetve minden szituációban stb.

Képzelték el, hogy rádióriporterek lettetek! Tudósítást kell készítenetek a városutokról (falutokról) *Csúcsforgalom* címmel az *Ütközben* reggeli adásához. Munkátokhoz használjátok fel a szógyűjteményeteket! Mielőtt azonban hozzákezdénétek, elevenítsük fel, mit kell tartalmaznia a jó riportnak!

Az ellenőrzést a rádió adásaihoz hasonlóan „körkapcsolás” keretében oldjuk meg. A tanár (de diák is lehet) az irányító riporter, a tanulók pedig a kiküldött tudósítók.

Az elkészült munka megbeszélésének szempontjai: Megfelelt-e az elhangzott vagy felolvasott szöveg a riport műfaji követelményeinek?

Hogyan hasznosították benne az összegyűjtött igéket, igés kifejezéseket?

Milyen a riport hangulata, stílusa?

Mi az igék nyelvhasználati szerepe ebben, illetve a hasonló témájú beszédben és írásban?

2. A szó jelentése c. témakörből (5. osztály)

A gyakorlat feldolgozásában a fent említett módszer ismétlődésére építünk.

Az előkészítés során arról beszélgetünk, hogy miért jött létre a Prométeusz-mítosz. (A tűz szerepe az emberiség életében, fejlődésében. Felhívjuk a figyelmet arra is, hogy a *tűz* szó nyelvünk ősi örökségéhez tartozik.)

Mi vajon hány jelentését ismerjük ennek a szónak? A pozitív és a negatív értelmű használatára egyaránt gondoljunk.

Ellenőrizzük és bővítsük a *tűz* szóról való ismeretünket a Magyar értelmező kéziszótár segítségével!

Íróink, költőink műveiben gyakran szerepel, sőt egy-egy új jelentésárnyalattal is gyarapodik. Pl. Petőfi Sándor: Befordultam a konyhára, Arany János: Családi kör stb.

Gyűjtsük össze a *tűz* szinonimáit, lássuk el őket minőségjelzőkkel! A szükséges esetekben végezzük el az értelmezést és a stílusminősítést! Állítsuk a kifejezéseket fokozati rendbe!

Készítsünk 5–6 mondatos hangulatos leírást *Hamvadó parázs mellett* címmel!

A megbeszélés, értékelés során mutassuk be Szabó Lőrinc hasonló témájú versét, *A kandalló előtt*. Mutassunk rá az irodalmi és köznyelvi szóhasználat különbségére. Arra, hogy a költő hányféleképpen nevezi meg a tüzet (*bibor máglya, arany zúzma-ra, izzó fény-kristály* stb.)

Szólásainkban, közmondásainkban is gyakran szerepel a tűz vagy rokon értelmű megfelelője.

Keressük meg O. Nagy Gábor könyvében a *tűz* címszóhoz tartozó szólásokat, közmondásokat! Vajon miért van belőlük olyan sok, közel félszáz? Nézzünk meg közülük néhányat, mit jelentenek! Pl.: Kire mondjuk, mikor mondjuk?

Olyan, mint a *tűz*,

Tűzről pattant.

Egy *tűznél* több fazék is felforr.

Tüzet nem jó *tűzzel* oltani.

Parázon áll.

Kicsi *lángnak* nem nagy a világa stb.

Miért találóak ezek a szólások? (Hivatkozunk a képi jelentésre és a tömörségre.)

Válasszon ki minden tanuló kedve szerint egy szólást, és ismertessen egy olyan beszédhelyzetet, amelyre érvényes a címként is használt állandó szókapcsolat!

A feleletek meghallgatásakor megbeszéljük, kik találták ki a legötletesebb beszédsszituációt, s javíttatjuk a helytelen szóláshasználatot.

Ezek után újabb szövegszerkesztési (házi) feladat következik, amelyben összekapcsoljuk a tüzről szóló gyakorlat első és második részének tapasztalatait. Próbál-

juk elképzeltetni a tanulókkal, hogyan keletkezhetett egy-egy szólás. Adjanak okos, ügyes, valószínűnek látszó magyarázatot egy 6–8 mondatos történetben! A megbeszélésnél használjuk fel O. Nagy Gábor *Mi fán terem?* c. könyvét.

3. A mondatrészek (7. osztály)

A feladat előkészítése, motiválása során arról kérdezzük a tanulókat, hogy utazásaik, kirándulásaik során megismert települések közül melyikre emlékeznek legszívesebben, hol tapasztalták a legnagyobb vendégszeretetet.

A mi lakóhelyünkön is gyakran megfordulnak idegen és magyar turisták, sokszor kéri tájékozódásukhoz a segítségünket. Most is ilyen feladat vár ránk. A vasúttárolomásra érkező magyar vendég a város (falu) központjába, esetleg legtávolabbi pontjára, valamelyik lakótelepre stb. szeretne eljutni.

Az osztály egyik fele gyűjtse össze azokat a kulcsszavakat, kifejezéseket, amelyekkel útját leírhatjuk, tájékozódását megkönnyíthetjük! Gondoljunk arra: Hány percenként indul a helyi járat? Hányas busszal, villamossal kell közlekednie? Milyen nevezetesebb épület közelében kell leszállnia? Ott merre menjen, merre forduljon stb.

Az osztály másik fele a *továbbjutást* kifejező igéket, igés szókapcsolatokat gyűjti össze. Azt tanácsoljuk, hogy olyan udvarias kifejezéseket válasszanak, hogy az utasnak szép emléke maradjon lakóhelyükről, máskor is legyen kedve ellátogatni hozzánk.

Mind a két csoport szógyűjteményét közösen vizsgáljuk meg, ha szükséges egyiket-másikat értelmezzük is. Az elsónél az *egyértelműsége* való törekvést emeljük ki (különben a turista eltéved), a másodiknál a nyelvhasználati, stilisztikai minősítés kerül előtérbe. Pl.: *fel tetszik szállni, menjen jobbra* stb. (Fontos az is, milyen korú, nemű a turista!)

Ezután azonos szövegszerkesztési feladatot kapnak. Készítsenek 6–8 mondatos útbaigazítást a lakóhelyükre érkező vendég számára!

A megbeszélés, az ellenőrzés szempontjai:

Helyes útbaigazítást adtak-e? Eljut-e az utas ennek alapján a keresett helyre? (Pontos helymegjelölések, logikai rend stb.)

Milyen a szöveg hangneme, stílusa, érződik-e belőle a figyelmesség, segítőkészség, udvariasság?

Melyek azok a mondatrészek, amelyek elsősorban segítettek nekünk a vendég tájékoztatásában?

Folytathatnám a gyakorlatsorok leírását, ám úgy vélem, a fentebb vázolt koncepció illusztrálására ennyi is elég. A gyakorlatok feldolgozásának módja meggyőzhet bennünket arról, hogy ezzel a módszerrel a tankönyvekből, a munkafüzetekből, a metodikai szakirodalomból ismert feladatok többsége feldolgozható. Ebben a dolgozatban is van rá példa.

Végezetül szeretném megemlíteni, hogy az egri Ho Si Minh Tanárképző Főiskola végzős hallgatói közül nem egy vállalkozott e módszer kipróbálására. Közülük első sorban Fejes Ilonára hivatkozom (aki ma már általános iskolai tanár Putnokon). Ő foglalkozik legrégebben és legalaposabban a módszer gyakorlati alkalmazásával.

Tapasztalataink igazolták azt a feltevést, hogy ha az anyanyelvi órákon az 5–8. osztályban következetesen megvalósítjuk ezeket az eljárásokat, jobban bízhatunk tanítványaink nyelvi leleményességének, stílusérzékenységének fejlődésében s abban, hogy írásuk és beszédük kifejezőbbé, színesebbé, árnyaltabbá válik.